

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 1, pp. 41–59

doi 10.15421/26200104

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 378.091.8:321.02](477–25)"19*712.3"

Академічний союз студентів
Київського комерційного інституту
початку XX ст.

А. І. Чуткий

доктор історичних наук, доцент,

ORCID: 0000–0002–9640–9905

ResearcherID: AAD-1820–2020

andr32_ukr@ukr.net

*Київський національний університет імені
 Тараса Шевченка,
 вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033*

Анотація. *Мета статті* – крізь призму аналізу статуту та біографій членів Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту дослідити причини та сутність провладних симпатій у середовищі студентства в українських землях, що на початку XX ст. перебували у складі Російської імперії. Виявити фактичний матеріал для поповнення реконструкції історії студентства в Україні початку XX ст., зокрема повсякденного життя студентства та його корпоративної свідомості. *Методи дослідження* являють синтез загальнонаукових (аналіз, об'єктивність, синтез, узагальнення) та спеціально-наукових (історико-генетичний, історико-системний, порівняльний, просопографічний) методів. *Основні результати* полягають у запровадженні до наукового обігу комплексу архівних документів пов'язаних із Академічним союзом студентів Київського комерційного інституту та персоналіями його особового складу, що дозволили охарактеризувати представників тогочасної молоді, котрі включались до академічного руху, а також проаналізувати їх життєвий шлях у студентські роки. Зокрема, встановлено, що до цього руху долучались перш за все представники титульного етносу імперії, а також і інших

національностей, що проявляли активну позицію у ньому. Переважна їх більшість характеризувалась як особи, що мали високі амбіції при незадовільному матеріальному становищі. Відповідно, вони включались до цього руху з суто меркантильними розрахунками, що засвідчили обставини Першої світової війни, коли переважна більшість таких осіб використовувала всі засоби для уникнення мобілізації. Така невідповідність між чисельністю та реальним відсотком ширих adeptів імперської влади в організаціях провладного спрямування загалом почасти пояснює завищені розрахунки останньої на неможливість виникнення внутрішніх потужних протестних рухів. Ця невідповідність декларованого та реального стану справ у провладних симпатіях мас може пояснити і легковаження владою Російської імперії думкою мас та в підсумку – швидке повалення цієї самої влади. *Практичне значення* полягає в накресленні схеми для подальших досліджень проурядових рухів на українських теренах у модерний час, а також у виробленні схеми виявлення відповідних маніпуляцій в інформаційному просторі для ефективної боротьби з ними. Також отримано конкретний матеріал, що допомагає поповнити реконструкцію історії студентства в Україні початку XX ст., зокрема – вивчення студентських рухів в Україні, студентської корпоративної культури та повсякденного життя студентства. *Оригінальність* обумовлена активізацією теми «п'ятої колонії» у вітчизняній історії, а також особливою продуктивністю досліджень історії повсякдення та просопографічними студіями для поглиблення історичного дискурсу. *Тип статті* – оглядово-емпірична.

Ключові слова: академічний рух; історія України початку XX ст.; Київ; «п'ята колона»; студентські організації.

Надійшла до редколегії 03.02.2020

Прорецензована 24.03.2020

Рекомендована до друку 06.05.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 1, pp. 41–59

doi 10.15421/26200104

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 378.091.8:321.02](477–25)“19*712.3”

Академический союз студентов
Киевского коммерческого
института начала XX в.

А. И. Чуткий

доктор исторических наук, доцент,

ORCID: 0000–0002–9640–9905

ResearcherID: AAD-1820–2020

andr32_ukr@ukr.net

*Киевский национальный университет
 имени Тараса Шевченко,
 ул. Владимирская, 60, м. Киев, Украина, 01033*

Аннотация. *Цель статьи* – сквозь призму анализа устава и биографий членов Академического союза студентов Киевского коммерческого института изучить причины и суть проправительственных симпатий в среде студенчества в украинских землях, которые в начале XX в. находились в составе Российской империи. Выявить фактический материал для пополнения реконструкции истории студенчества в Украине начала XX в., в частности повседневной жизни студенчества и его корпоративного сознания. *Методы исследования* представляют синтез общенаучных (анализ, объективность, синтез, обобщение) и специально-научных (историко-генетический, историко-системный, сравнительный, просопографический) методов. *Основные результаты* заключаются во введении в научный оборот комплекса архивных документов связанных с Академическим союзом студентов Киевского коммерческого института и персоналиями его личного состава, которые позволили охарактеризовать представителей тогдашней молодежи, которые включались в академическое движение, а также проанализировать их жизненный путь в студенческие годы. В частности, установлено, что в это движение включались в первую очередь представители титульного этноса империи, а также и других национальностей, которые проявляли активную

позицию в нем. Подавляющее их большинство характеризовалось как лица, которые имели высокие амбиции при неудовлетворительном материальном положении. Соответственно, они включались в это движение из сугубо меркантильных расчетов, что засвидетельствовали обстоятельства Первой мировой войны, когда такие личности использовали все способы, чтобы избежать мобилизации. Такое несоответствие между численностью и реальным процентом искренних адептов имперской власти в организациях проправительственной направленности отчасти объясняет завышенные расчеты последней на невозможность возникновения внутренних мощных протестных движений. Это несоответствие декларированного и реального состояния дел в сфере проправительственных симпатий масс может объяснить и пренебрежение властью Российской империи настроением масс и как результат – быстрое свержение этой самой власти. *Практическое значение* заключается в создании схемы для дальнейших исследований проправительственного движения на украинских землях в модерное время, а также в разработке схемы выявления соответствующих манипуляций в информационном пространстве для эффективной борьбы с ними. Также получен конкретный материал, который способствует пополнению реконструкций истории студенчества в Украине начала XX в., в частности – изучения участия студентов в политической жизни, студенческой корпоративной культуры и повседневной жизни студенчества. *Оригинальность* обусловлена активизацией темы «пятой колонны» в отечественной истории, а также особенной ролью исследований истории повседневности и просопографистики для углубления исторического дискурса. *Тип статьи* – обзорательно-эмпирическая.

Ключевые слова: академическое движение; история Украины начала XX в.; Киев; «пятая колонна»; студенческие организации.

Поступила в редколлегию 03.02. 2020

Прорецензирована 24.03.2020

Рекомендована в печать 06.05.2020

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 1, pp. 41–59

doi 10.15421/26200104

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508.92–508.939 1901–1914

Student Academic Union of Kyiv
Commercial Institute of the Beginning
at the 20th Century

A. I. Chutkyi

Sc. D. (History), Associate Professor,

ORCID: 0000–0002–9640–9905

ResearcherID: AAD-1820–2020

andr32_ukr@ukr.net

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
 60 Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine, 01033*

Abstract. *The aim of the article is to explore the reasons and the essence of pro-government sympathies in the student surrounding in the Ukrainian lands at the beginning of the 20th century, when they were a part of the Russian Empire. The article is based on the analysis of the statute and biographies of the members of the student Academic Union in Kyiv Commercial Institute; to identify factual material to supplement the reconstruction of the history of students in Ukraine in the early XX century, in particular the daily life of students and their corporate consciousness. Research methods are synthesis of general scientific (analysis, objectivity, synthesis, generalization) and special scientific (historical-genetic, historical-systemic, comparative, prosopographical) methods. The main result is the introduction of a set of archival documents related to the student Academic Union and its members to the scientific circulation. This allowed to characterize the representatives of the youth of that time, who were*

included into the academic movement, and to analyze their paths in the student years. In particular, it was found that representatives of the titular ethnic group of the empire were mainly included into the academic movements. But other nationalities, who were active, also were involved in it. The vast majority of participants of the academic movement were characterized as those who had high ambitions and unsatisfactory financial situation. Accordingly, they joined this movement with purely pragmatic purpose, and it was testified by the circumstances of World War I, when the vast majority of such individuals used all possibilities to avoid mobilization. This discrepancy between the number and the real percentage of sincere adherents of the imperial power in pro-government organizations in general partly explains the latter's inflated calculations on the impossibility of the emergence of powerful internal protest movements. The other reason is ignoring the thought of the masses by the Russian Empire government. The practical importance is to create a scheme for further research of pro-government movements in modern Ukraine. Also, it can help to develop approaches to detect appropriate manipulations in information space and fight with them effectively.

The originality is due to the intensification of the theme of the «fifth column» in national history. *The type of article is empirical.*

Keywords: academic movement; history of Ukraine at the beginning of the 20th century; Kiev; «fifth column»; student organizations.

Received 03.02. 2020

Reviewed 24.03.2020

Accepted 06.05.2020

Постановка проблеми. Модерна українська історична наука при дослідженні вітчизняного історичного поступу зосереджується на вивченні того, що належить до змісту історії України і є українським за змістом, що цілком закономірно. Натомість відсікається масив інформації, що стосується осіб і подій, які були пов'язані з розбудовою метрополій України, хоча перебували у межах останньої (особливо для періоду XIX–XX ст.), а отже – мали б становити елемент історії України. Принаймні саме такий підхід панує серед західних колег-істориків при вивченні різних сепаратистських та колабораціоністських рухів, що робиться з метою запобігання таким явищам у майбутньому, оскільки лише на підставі їх ґрунтового вивчення можна розробити ефективний комплекс заходів для боротьби з ними.

Історіографія. Попри актуальність теми праці вихідців із України на метрополії та роботи на її теренах відповідних організацій, вона практично не привертала уваги вітчизняних дослідників. В Україні наявні лише поодинокі приклади вивчення тих осіб та організацій, що стали на шлях поширення чужоземного панування в Україні (Друг, О., Малаков, Д., 2004; Кальченко, Т., 2008) та переважно без їх оцінки в контексті історії України. Як виняток, можна назвати працю С. Величенко (Величенко, С., 2017). Також виділяється праця О. Мартинюк, котра детально дослідила модерну історіографію (зокрема й закордонну), присвячену діяльності правих сил в Україні на початку XX ст. (Мартинюк, С., 2014). Побіжно згадано про академічний рух в університеті Св. Володимира у фундаментальній праці, присвяченій історії цього вишу (Короткий, В., Ульяновський, В., 2000, с. 627–646).

Натомість тема російського правонаціоналістичного руху є традиційно «розкрученою» в Росії, включаючи до неї і його діяльність на українських теренах, так само як і персоналій із підкорених народів, що працювали на розбудову Російської імперії. Ця тема вивчалась як у дореволюційний і радянський періоди (Алексєєв, С. (сост.), 1990), так і на сучасному етапі. Проте дослідження, що видавалися в Росії, розглядають цей рух як прояв виключно «російської народності», при його ідеалізації та наділенні своєрідним месіанізмом (Кириянов, Ю., 1998; Коцюбинский, Д., 2001; Омелянчук, И., 2006; Санькова, С., 2006; Степанов, С., 1992; Шилов, Д., 2001), що робить ці дослідження суб'єктивними, а тому мало придатними для наукового опрацювання.

У працях російських учених ця тема є включеною і до ширшого контексту досліджень. Серед них на особливу увагу заслуговують праці визначного метра теми історії вищої школи Російської імперії А. Іванова (Іванов, А., 1991, с. 299, 254; 1995;

1999; 2002, с. 38; 2004), окремі з яких включають і тему поширення академічного руху (Іванов, А., 1977; 1984).

Останні роки позначені виданням мізерної кількості досліджень, присвячених власне академічному руху студентства в межах українських земель Російської імперії. З-поміж них можна виділити розвідку М. Ковтуненко по академічному руху в Одесі (Ковтуненко, М., 2014), хоча й позначену зміщенням акцентів та певною суб'єктивністю.

У цілому ж тема академічного руху в середовищі студентства в Україні на початку XX ст. в історичній науці досі ґрунтовно не досліджена. Фактично він згадується у більш широкому контексті правого або російського націоналістичного руху початку XX ст. А це не дозволяє розкрити процес і міру включення тогочасної молоді до проурядового руху і звісно ж – поглянути на цей процес з української сторони. Останнє є вкрай актуальним, враховуючи особливу роль студентства в політичному житті держави в модерну добу. Тож цим дослідженням робиться спроба виправляти такий стан справ.

Додаткове значення мають праці, присвячені з'ясуванню обставин життя студентів Києва початку XX ст. (Диса, К., 2016; Кругляк, М., 2011; 2012; 2015; Посохов, І., 2013; Щетинина, Г., 1987; Яковлев, В., 1972), а інформація по загальній ситуації у цьому питанні отримується також із вище згадуваних праць А. Іванова. Вони підтверджують контекстуальність отриманих у цьому дослідженні висновків щодо характеру життя студентів-академістів Київського комерційного інституту із загальною ситуацією по тогочасному студентству. А отже – їхній вибір орієнтації у своїх надіях на краще на владу був виключно їхнім вибором, лише одним із варіантів політичної орієнтації серед тогочасного студентства.

Мета дослідження. Здійснити аналіз та узагальнення корпусу архівних матеріалів, які стосуються особового складу та програми Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту, аби пояснити: хто були члени цієї організації і чим займалася ця структура. При цьому вказаний виш обраний у зв'язку із тим, що він мав найбільш динамічне зростання студентського контингенту, котрий, до того ж, представляв найбільш широку палітру суспільства внаслідок приватного статусу цього вишу та особливо ліберальної політики щодо студентів у ньому (Чуткий, А., 2013, с. 204–217). Тому він є найбільш оптимальним об'єктом для створення узагальнювальних реконструкцій у різних контекстах. А це, у свою чергу, виводить на друге завдання: окреслення збірного «портрету» adeptів цього руху та пояснення їх спонукальних мотивів долучення до нього. А вже

через цю реконструкцію стає можливим з'ясувати, як Російська імперія працювала у справі прив'язання до себе українських земель. Це може прислужитись у справі організації ефективної боротьби з поширенням подібних рухів на сучасному етапі, а отже, дозволить зробити вагомий внесок у справу відстоювання політичної незалежності нашої держави. Також унаслідок максимально повного використання інформативного потенціалу особових справ досліджуваних студентів планується отримати інформацію з обставин студентського життя Києва початку XX ст., зокрема, з'ясувати матеріальні аспекти студентського життя, ступінь корпоративної свідомості і вплив зовнішніх потрясінь (Першої світової війни) на студентство.

Джерела. Джерельну основу дослідження склали архівні матеріали, що стосуються діяльності в стінах Київського комерційного інституту Академічного союзу (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319) та особові справи членів цієї організації, що так само зберігаються в архіві цього вишу (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, 138, 230; оп. 3, спр. 4185; оп. 5, спр. 4603; оп. 6, спр. 1357; оп. 7, спр. 1451, 2020). А для порівняння залучені справи по інших студентських організаціях цього вишу (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 9, 10, 51, 52, 53, 59, 135, 140); плюс – справи інших студентів цього вишу, що взяті для більшого унаочнення чи порівняння. Було використано й узагальнювальні дані студентської анкети, що проводилась серед студентів вишів Києва в 1913 р. і стосувалася різних питань пов'язаних з їхнім походженням, довищівським вихованням та студентським життям (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 9, ч. II, спр. 66), а також низку інших блоків документів з архіву цього вишу. Всі ці матеріали дозволили створити належну джерельну базу для об'єктивного та цілісного вивчення обраної теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Дослідження умовно поділяється на дві частини. Перша присвячена з'ясуванню обставин створення та діяльності Союзу академістів Київського комерційного інституту. Це здійснено на основі аналізу матеріалів справи, знайденої в архіві вишу. А друга – реконструкції біографій членів Союзу, особові справи яких вдалось виявити в тому ж архіві, що нині зберігається в Державному архіві м. Києва.

Союз академістів Київського комерційного інституту був заснований за ініціативи групи студентів цього вишу в 1911 р. 1 листопада цього року до Ради професорів Київського комерційного інституту надішло написане 28 жовтня прохання уповноваженого від групи засновників М. Караулова про дозвіл на діяльність Союзу академістів і затвердження його статуту (Держархів м. Києва,

ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 2). Серед засновників цієї організації, окрім М. Караулова, значились також М. Успенський, П. Федорів, Л. Канкров, М. Беляєв, В. Юнаков, М. Помозков, О. Попов, О. Русіновський, О. Лебедев та М. Голованський (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 2–2 зв.), особові справи більшості з яких вдалось відшукати в архіві.

З подальших документів цієї архівної справи слідує, що установчі збори та розробка проекту статуту Союзу академістів Київського комерційного інституту відбулись ще 11 квітня 1911 р. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 9). Але, швидше за все, через канікулярний час сама ця справа була порушена перед керівництвом інституту ініціаторами заснування Союзу після поновлення навчального процесу восени 1911 р. Щоправда, на це можна поглянути й з іншого боку: засновники Союзу дивилися на дозвіл на його діяльність з боку адміністрації вишу як на просту формальність, адже фактично одразу (як буде показано далі) приступили до своєї справи.

16 листопада 1911 р. Рада професорів Київського комерційного інституту, «розглянувши статут (Союзу академістів – А. Ч.), не знайшла за можливе затвердити його в первісній редакції» й запропонувала засновникам змінити кілька параграфів статуту, в яких на Союз покладалося стеження за «правильним рухом академічного життя» в інституті (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 1). Справді, у запропонованому ініціативною групою із заснування Союзу академістів проекті його статуту, окрім традиційних для такого роду організацій положень про порядок обрання членів, вибори керівництва і т. п. питань, також містились положення, що де-факто означали привласнення Союзом функцій керівництва вишу. Зокрема, у перших пунктах проекту статуту зазначалось, що: «Основною метою Союзу є забезпечення безперервного та правильного руху академічних занять»; що Союз визначає гідними перебування в інституті лише осіб, котрі присвятили себе науці; що Союз буде протидіяти страйкам тощо (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 3). На додачу Союз академістів ставив себе вище і за будь-які студентські організації, зазначивши в проекті свого статуту, що «резолуції загальностудентських приватних сходок та постанови будь-яких студентських організацій для Союзу не обов'язкові» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 3–3 зв.).

Визначивши метою Союзу (в проекті його статуту) сприяння виключно навчально-виховній діяльності студентів, Союз при цьому не мав у складі правління посади бібліотекаря (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 5), що була у всіх інших

студентських організаціях Київського комерційного інституту (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 9; спр. 10, арк. 3 зв.; спр. 50, арк. 66 зв.; спр. 51, арк. 58; спр. 52, арк. 67; спр. 53, арк. 55; спр. 59, арк. 1; спр. 140, арк. 8 зв. та ін.) і яка й мала б забезпечувати вищезазначену мету. Так само не було мови і про організацію Союзом академістів заходів науково-просвітнього характеру, що водночас активно проводились іншими студентськими організаціями Київського комерційного інституту (читання рефератів, організація наукових семінарів, зустрічей із діячами науки та культури тощо) (Чуткий, А., 2013, с. 217–246). Все це тільки зайвий раз доводить, що під красивою риторикою ініціаторів створення Союзу академістів (що він заснований для роботи на благо того, аби студенти займалися лише навчанням і наукою) приховувалось бажання тотального контролю за студентським рухом; і не так турбота про здобуття студентами знань, як бажання усунути їх від участі в опозиційних суспільно-політичних рухах. Потрібно зазначити, що й інші осередки академістів діяли в такому ж дусі – зосереджувались на протидії антиурядовим виступам студентів та всіляко підкреслювали свою відданість владі (Короткий, В., Ульяновський, В., 2000, с. 627–646).

Ще одним своєрідним положенням проекту статуту Союзу академістів Київського комерційного інституту, не властивим для інших студентських організацій цього вишу, можна назвати положення про те, що членами Союзу академістів могли бути «лише особи християнського віросповідання» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 13). Зазначу, що в багатьох студентських земляцтвах інституту одночасно перебували особи християнського та юдейського віросповідання, оскільки євреї становили понад 50 % студентського контингенту цього вишу до 1912 р. Наприклад, одним із керівників Варшавського земляцтва був єврей Бернард Соломонович Беркман-Посвонський, так само як євреями були й решта членів правління цього земляцтва (обраного у листопаді 1913 р.) (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 135, арк. 22, 25). Отже, навіть у визначенні підстав для членства в Союзі академістів далися взнаки постулати російського націоналізму, що чітко вказує на ідеологічну спрямованість цієї організації.

Та, попри всі ці «неоковирності» і претензії на функції властиві для керівництва вишу, 6 травня 1912 р. Рада професорів інституту затвердила статут Союзу академістів. Це, вочевидь, було проявом зовнішньої підтримки ініціативи його створення, що йшла від владних кіл і почасти пояснювалась бажанням влади мати свої структури у край ліберальному виші, яким вважався Київський комерційний інститут. Це припущення підтверджується

й тим, що Союз академістів Київського комерційного інституту брався під опіку дружиною київського генерал-губернатора Єлизаветою Треповою.

Отже, від травня 1912 р. Союз почав діяти як офіційно затверджена організація. Але де-факто він, як видно з вище поданих звернень, уже працював. На це вказує й той факт, що Союз ще за місяць до офіційного затвердження свого статуту інформував керівництво вишу про те, що 15 квітня 1912 р. на загальному зібранні своїх членів обрав новий склад правління на 1912–1913 навчальний рік (а це означало, що він уже діяв щонайменше впродовж року, оскільки керівництво студентських організацій в інституті обиралось на річний термін). Останній складався з таких осіб: голова – Микола Хоменко, віце-голова – Микола Караулов, секретарі – Микола Успенський та Андрій Лисенко, скарбник – Тихомиров, голова бюро праці – Микола Помозков, та члени ради – Федоров, Канков, Радзевановський, Зейферт, Селенгінський (?) та Лебедєв (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 19). Як бачимо, значною мірою це були представники ініціативної групи зі створення цієї організації.

Попри вище зазначені закиди в неприпустимості студентській організації втручатись у внутрішнє життя інституту та перебирати на себе функції, властиві для керівництва вишу, Академічний союз студентів Київського комерційного інституту (так відтепер зазначена його офіційна назва на бланках цієї організації) продовжував характеризуватись такими діями. Зокрема, 20 серпня 1912 р. Академічний союз закликав студентів інституту не долучатися до заворушень у зв'язку із запровадженням нового статуту (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 29). А 22 листопада 1912 р. від імені Академічного союзу до Ради професорів інституту надійшла заява з поясненням необхідності негайного запровадження нового статуту інституту від 3 червня 1912 р., оскільки це відповідало постанові «загальних зборів Академічного Союзу» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 25).

Про цілковиту лояльність до влади і тісну співпрацю з нею Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту свідчать матеріали, що фіксували його діяльність. Наприклад, 3 грудня 1912 р. датоване оголошення Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту, адресоване до «осіб, котрі належать до гуртка академістів та слухачів, що співчують їхнім цілям...», що о 2 години дня, в 10 аудиторії після своєї лекції директор інституту проф. М. В. Довнар-Запольський вручить слухачеві інституту Михайлові Хоменку, голові академічної корпорації Київського Комерційного Інституту ласкаво пожалуваний йому, Хоменку, фотографічний знімок із зображенням

Його Величності та Його Імператорської Величності Спадкоємця Цесаревича» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 26). На підставі вивчення інших документів із архівної справи Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту з'ясовується, що це фото було «пожалувано» Хоменку як учаснику I Всеросійського загально-студентського академічного з'їзду, делегати якого 14 березня 1912 р. були представлені імператору (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 33) і що таке ж фото було подароване й студентам університету Св. Володимира (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 36). У зв'язку з цим кумедно, з погляду модерної доби і водночас так суголосно з духом радянських часів, здається тривале листування вищих урядовців із директором Київського комерційного інституту з приводу того, хто, де і коли вручив означене фото М. Хоменку (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 34–37, 40–42). Зазначу, що й вручення цих фото було доручено директору Київського комерційного інституту (а у випадку Університету св. Володимира – його ректору) і до того ж саме вручення відбулось у приміщенні Київського Академічного зібрання (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 38, 39), що теж так нагадує пізніші радянські часи й у підсумку дозволяє вести мову про спадковість цих традицій, а отже – і сутності державної політики Російської імперії та СРСР.

Що ж до справ, насправді корисних для студентства, до яких виявився причетним Академічний союз студентів Київського комерційного інституту, то тут можна назвати лише одне добре діло: подання директору інституту з приводу виклопотання дійсним студентам вишу права на пільговий проїзд трамваєм від Києва до Святошина (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 43). Проте це прохання було відхилене керівництвом акціонерного товариства, яке займалось експлуатацією зазначеного трамвайного маршруту (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 319, арк. 47), а сам Академічний союз більше його не порушував. Відповідно, навіть ця єдина справді корисна для студентського загалу ініціатива так і залишилася на рівні планів. Це зайвий раз підтверджує той факт, що організації такого спрямування утворювалися не для задоволення інтересів мас, а для використання останніх в інтересах влади та спрямування їх на боротьбу з опозиційними політичними рухами чи принаймні на відвернення мас від участі в антиурядових організаціях.

Таким чином, організації такого націоналімперського спрямування являли зло, що проявилось і у втягуванні до їхньої діяльності осіб неросійської національності, які таким чином втрачали-

ся для своїх народів і починали працювати на благо імперії, що ці народи пригноблювала.

Наприклад, вище згадуваний Микола Помозков (Помазков), котрий належав до ініціативної групи із заснування осередку академістів у Київському комерційному інституті, був родом із Білорусі: народився 17 листопада 1889 р. в Києві, але в родині православного селянина з с. Микуличі Могилівської губернії (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 3). Зазначу, що повіт, з якого були родом його батьки, за етнічною ознакою склався майже цілковито з білорусів та почасти – євреїв, тоді як росіяни становили незначний відсоток і головню мешканців більших населених пунктів. Тож найбільш вірогідно, що він був білорусом за походженням. У 1899–1908 рр. М. Помозков навчався в Київському першому комерційному училищі (як видно з атестату, переважно на «3») (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 2). А 23 вересня 1908 р. подав заву про вступ на комерційне відділення Київського комерційного інституту (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 1). 31 травня 1911 р. в Свято-Миколаївській церкві Святошина М. Помазков став до шлюбу із «Тетяною Швирияєвою» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 19 зв.). З подальших документів із особової справи Помазкова в архіві інституту можна зробити висновок, що його дружина походила зі станиці Кам'янської Області Війська Донського (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 26–29).

Попри свій особливий патріотизм щодо імперії, у 1911 р. М. Помазков порушив питання про надання відстрочки із відбуття військового обов'язку, що було задоволено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 11, 18). Одночасно він прохав про звільнення від плати за навчання в зв'язку із «вкрай скрутним матеріальним становищем», яке було задоволено в розмірі 20 руб. із необхідних 50 руб. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 16). При цьому в бланку, що супроводжував це прохання, М. Помазков повідомив про своє матеріальне становище наступне: винаймав «окрему» квартиру, за яку платив 12 крб. на місяць; а харчування («в студентській їдальні») обходилося у 6 крб. на місяць при «місячному бюджеті» у 30 крб. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 17). Зазначу, що такий розмір витрат, відповідно до студентської анкети 1913 р., належав до нижчого розряду, хоча характеризував 52 % студентів київських вишів (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 9, ч. II, спр. 66, арк. 20). Також М. Помазков зазначив, що станом на вересень 1911 р. склав 25 іспитів, з них 17 на «5» і 8 – на «4» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 17 зв.).

У лютому 1912 р. прохання про звільнення від плати за навчання («у зв'язку з ускладне-

ним матеріальним становищем») було повторено і цього разу також задоволено в розмірі 20 крб. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 24). Цікаво, що це прохання М. Помазкова було доповнено й окремим проханням професора університету Св. Володимира Г. Г. Де-Метца, яке адресувалося директору Київського комерційного інституту (котрий водночас був і професором університету Св. Володимира) М. В. Довнар-Запольському на предмет звільнення Помазкова від плати за навчання «внаслідок прохання студента Помазкова і його батька» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 25). Оскільки цей протектор характеризувався симпатіями до російського правонаціоналістичного руху, то випадає вести мову про приклад взаємодопомоги на основі спільності декларованих політичних вподобань. Сам М. Помазков у бланках, що супроводжували це його клопотання про звільнення від плати за навчання, повідомляв про свій матеріальний стан наступне: платив 12 крб. за квартиру («з освітленням 15 крб.»); харчувався «за урок» (тобто отримував харчування в обмін на свої послуги як репетитора, що було звичним явищем серед тогочасного студентства); «уроками» (тобто репетиторством) заробляв 30 крб. на місяць (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 117), що було доволі високим показником порівняно з більшістю студентів інституту, котрі мали аналогічне джерело доходу, і може бути пояснене запрошенням його репетитором до дітей правонаціоналістичних сімей Києва. Також М. Помазков зазначав, що мешкав окремо від батьків – по вул. Нестерівській 40, кв. 5; тоді як його батько був «завідувачем будинку» і мешкав по вул. Театральна, 3 та мав ще двох синів (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 117 зв.). Таке окремішне проживання можна пояснити тим, що Нестерівська вулиця напряду виходила до корпусу Київського комерційного інституту, тоді як вул. Театральна була дещо далі від цього навчального закладу (Кудрицкий, А., 1985, сс. 428, 669, 603). Хоча в цьому зв'язку можна вести мову і про конфлікт батьки – діти, що обумовило бажання окремішнього проживання. Також соціальне становище батька, а отже, й М. Помазкова, чітко відносить його до тієї категорії населення Російської імперії, котра найбільш активно підтримувала проурядові організації.

У вересні 1913 р. М. Помазков закінчив повний курс навчання в інституті, про що отримав тимчасове свідоцтво (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 39). А до 16 жовтня 1913 р. склав випускні іспити та здобув диплом комерційного інженера другого розряду (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 40), тобто без відзнаки. Розраховуючи отримати диплом першого розряду, оскільки впродовж перебування в інституті

(як видно з його матрикулу) навчався на «5» та «4» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 96 зв. – 110)), М. Помазков із січня 1914 р. приступив до написання дипломної роботи під керівництвом професора інституту В. Бажаєва (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 44), що був магістром сільського господарства, тобто спеціалізувався в сфері аграрного сектору (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 13). Захист дипломної роботи дозволив М. Помазкову в травні 1915 р. отримати диплом першого розряду (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 45).

Одразу ж після здобуття диплому комерційно-технічне відділення рекомендувало Помазкова на посаду викладача з ведення практичних занять із загального рахівництва (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 113). А з іншої архівної справи (яка належить до опису, що вміщує справи співробітників інституту) довідуємось, що М. Помазков із дня отримання диплому (а фактично ще з вересня 1914 р.) по червень 1917 р. працював хранителем Музею товарознавства при Київському комерційному інституті (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 111, арк. 1 зв. – 4). Останнє давало як власні джерела для існування, так і гарантувало від мобілізації та було поширеним способом її уникнення серед тогочасної молоді (Чуткий, А., 2018), що знову наводить на висновок про удаваність патріотизму навіть таких активних його adeptів. При цьому М. Помазков ще додатково влаштувався на роботу до структур, що працювали на забезпечення діючої армії і співробітники яких також мали звільнення від мобілізації: до травня 1917 р. він перебував на службі «у відділі солдатських лавок Всеросійського Земського Союзу» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 1451, арк. 118). Зазначу, що ця інформація почерпнута з відповіді одному з комісарів Києва щодо особи М. Помазкова, але не зрозумілою лишається причина цього запиту: пошук ухильників від призову чи політичні мотиви в умовах зміни влади.

Також в особовій справі М. Помазкова міститься виписка з протоколу засідання комерційно-технічного факультету від 3 січня 1919 р. на якому Помазков був одноголосно обраний викладачем фабрично-заводського рахівництва (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 111, арк. 41), а з його подання на посаду довідуємось, що з 1909 р. він працював у різних бухгалтерських та облікових підрозділах низки установ Києва, а також опублікував шість статей та одну книгу із рахівництва (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 111, арк. 42–42 зв.). Наприкінці цієї справи міститься коротка скарга Помазкова на «постійні причіпки» до нього «з початку появи більшовиків у Києві» зі сторони одного з колег (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1,

спр. 111, арк. 51 зв.), що можна розглядати як результат широкого поширення інформації про його перебування в академічному русі (а отже, й про активну позицію у ньому) та прагнення поквитатись зі сторони прибічника іншої ідеології.

Наступним назвемо Миколу Успенського, чию особову справу також вдалось виявити в архіві Київського комерційного інституту і який фігурував другим із-поміж ініціаторів заснування Академічного союзу в цьому виші, а в 1912–1913 навчальному році був секретарем цієї організації. Як слідує з документів особової справи М. Успенського з архіву інституту, він народився 2 грудня 1889 р. в родині канцелярського службовця «Пермської казенної палати» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр. 1357, арк. 13), тобто, скоріш за все, був росіянином. Його дід був православним священиком (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр. 1357, арк. 14). Вочевидь, останній факт, а також і рання смерть батька обумовили те, що освіту М. Успенський почав здобувати у Пермському духовному училищі, а з 1905 по 1909 р. – у Пермській духовній семінарії, яку закінчив із невисоким середнім балом (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр. 1357, арк. 12–12 зв.).

Одразу ж по закінченню духовної семінарії М. Успенський подав заяву з проханням про зарахування до Київського комерційного інституту (червень 1909 р.) (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр. 1357, арк. 45). З кінця весни 1912 р. у М. Успенського почалися проблеми зі сплатою за навчання в інституті. 30 квітня 1913 р. М. Успенський звернувся до директора інституту з листом, у якому пояснював, що затримка в оплаті була зумовлена нерегулярним отриманням коштів у інституті з пошти і що сам факт боргу був обумовлений затяжною хворобою, яка потягла за собою ампутацію ноги та витрати на придбання протеза (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр. 1357, арк. 34 зв. – 35), а потім ще одного протеза («на заміну штучної ноги іншою») вартістю 130 крб. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр. 1357, арк. 38). Попри це, йому було відмовлено в пільгах у сплаті за навчання, і таким чином він вибув з інституту, не закінчивши повного циклу. Це пояснюється тим фактом, що перед цим М. Успенський тричі (і, до того ж, упродовж року) звертався з проханнями про відтермінування внесення плати за навчання (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр. 1357, арк. 28, 30, 33, 38), але, щоразу отримуючи її, так і не сплатив необхідної суми, що й потягло нагромадження значної заборгованості (у 150 крб., що дорівнювало розміру плати за навчання впродовж трьох семестрів (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр. 1357, арк. 3 зв. – 4)) і як наслідок – втрати довіри до його слів. Водночас, попри такі вкрай складні життєві обста-

вини та відрахування з інституту, М. Успенський звернувся до директора інституту з проханням про надання посвідчення щодо відсутності перешкод для вступу в шлюб і вже 3 травня 1913 р. отримав необхідний документ (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр. 1357, арк. 23). Зазначу, що це доволі дивний крок як для особи, котра перебувала у матеріальній скруті, хіба що це був шлюб за розрахунком. Улітку 1915 р. М. Успенський вів листування з інститутом із приводу повернення своїх документів з архіву останнього. При чому зазначив, що працював у Пермській контрольній палаті (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 6, спр. 1357, арк. 2), тобто повернувся на батьківщину.

Наступний представник осередку академістів Київського комерційного інституту (член ради, тобто керівного органу цієї організації у 1912–1913 навчальному році) Петро Федоров, як слідує з документів його особової справи з архіву інституту, народився 28 червня 1886 р. у селянській родині в Самарській губернії (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 60). Хоча у *curriculum vitae* П. Федоров повідомляв, що походив «за переказом від недорослів дворян Петровської епохи, осідком яких стало м. Усмань Тамбовської губернії» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 57), але в будь-якому випадку він мав російське походження, а, судячи з вище наведеного пояснення свого походження і певний комплекс, – прагнув долучитись до суспільної еліти. Початкову освіту П. Федоров здобув у 1895–1900 рр. в «Дергачівському чоловічому сільському початковому народному училищі» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 57). У 1901–1904 рр. він продовжив здобуття освіти спочатку в училищі сусіднього села, потім – у міському училищі, а в 1904–1909 рр. – у технічному училищі (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 57).

П. Федоров, як і вище згадуваний М. Успенський, вступив на навчання до Київського комерційного інституту влітку 1909 р. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 3). При цьому, як зазначив сам П. Федоров, закінчуючи інститут у *curriculum vitae*, при вступі вагався у виборі між Сільськогосподарським та Комерційним інститутами, але «сильне бажання здобути загальну суспільну освіту змусило вступити до Комерційного інституту» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 57). Це пояснення слід розглядати в контексті сподівання за допомогою отримання вищої економічної освіти здобути краще місце в суспільстві, що тільки підтверджує його початковий стан як матеріально незабезпечений. Останнє засвідчується тим, що П. Федоров у період навчання в інституті постійно мав складнощі зі сплатою за навчання

та загалом характеризувався мізерним рівнем витрат. Наприклад, уже навесні 1911 р. П. Федоров звертався до директора Київського комерційного інституту з проханням надати посвідчення про те, що він є дійсним студентом вишу, що було потрібно для отримання підробітку («на статистичні роботи»), вочевидь, на час літніх канікул (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 9). У вересні 1911 р. П. Федоров прохав директора інституту про звільнення від плати за навчання у зв'язку «із цілковитим неврожаєм» на своїй батьківщині та тим, що «у мене навчається в гімназії тепер племінник»; у відповідь на що отримав звільнення не на всю суму (у 50 крб.), а лише на 20 крб. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 23), але що, як показано вище, було стандартною поступкою керівництва цього вишу у випадку подібних прохань.

Попри матеріальну скруту, П. Федоров проявляв активність в академічному русі, за рахунок чого він, вочевидь, так само розраховував на поліпшення свого становища, бо саме це для нього (як засвідчили його дії) було пріоритетним. 25 листопада 1911 р. П. Федоров звернувся до директора інституту з проханням про надання відпустки на 10 днів «для поїздки до Петербурга в якості уповноваженого від Академічного союзу Київського Комерційного Інституту та частини студентів християн, для клопотання перед панами Депутатами Державної Думи» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 18). Це прохання було задоволене і до середини грудня П. Федоров перебував у Петербурзі (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 24). Враховуючи його скрутний матеріальний стан і чималі витрати, що супроводжували такий вояж, можемо припускати надання йому на це коштів із інших джерел, а це підтверджує поширене припущення про субсидування державою таких організацій.

За місяць після повернення з цієї поїздки П. Федоров знову порушив клопотання про звільнення від плати за навчання. При цьому мотивував його тим, що в с. Дергачі Самарської губернії, де мешкали його батьки, «у теперішній час унаслідок цілковитого неврожаю трави та хлібів, а попереднього року недороду, батьки неспроможні внести таку суму, а сам я заробити, слухаючи постійно лекції, не маю можливості» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 25), оскільки батьки «займаються лише землеробством» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 129 зв.). Також у доданій до цього клопотання анкеті П. Федоров повідомляв про свій матеріальний стан наступне: винаймав кімнату «разом із товаришем» за 5 крб. на місяць, за харчування «в університетській їдальні» платив 6 крб. на місяць; власного підробітку не мав («раніше у жовтні та

половині листопада мав 10 крб. на місяць, а в теперішній час шукаю») і від батьків отримував «від 12 до 13 р. на місяць» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 129). Усі ці факти тільки підтверджують попередній висновок про фінансування діяльності активу академістів із зовнішніх (державних) коштів.

20 серпня 1912 р., тобто незадовго до початку навчання, П. Федоров надіслав директору інституту прохання про надання «з канцелярії необхідних документів» для вступу у шлюб, що було задоволено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 37–39). Закономірно, що одруження мало додатково ускладнити його матеріальний стан, що й засвідчено документально: вже через місяць після укладення шлюбу він прохав правління інституту про надання позики для сплати за навчання (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 43). А наступного семестру прохав про відстрочку в сплаті за навчання (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 47).

У вересні 1913 р. П. Федоров звернувся до директора інституту з проханням про надання тимчасового свідоцтва про прослухання повного курсу наук в інституті та прохав про допуск до випускних іспитів (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 53, 55). У січні 1914 р. йому було надане тимчасове посвідчення про закінчення навчання, з якого слідує, що навчався він посередньо (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 60). У січні–лютому 1914 р. П. Федоров склав випускні іспити та приступив до підготовки дипломної роботи (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 64, 65, 69). Остання була виконана під керівництвом О. Русова на тему «Вивезення хлібу за кордон у 1880–1910 рр.» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 73). У квітні 1915 р. Рада професорів інституту присвоїла П. Федорову звання кандидата економічних наук другого розряду (тобто без відзнаки), але сам диплом він отримав аж у 1918 р. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 2020, арк. 2).

Наступний представник ініціативної групи із заснування осередку академічного руху в Київському комерційному інституті (чию особову справу також вдалось виявити в архіві цього вишу) – Олександр Попов – народився 14 січня 1888 р. в селянській родині у В'ятській губернії (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 4 зв., 142). Відповідно, за національністю він теж, скоріше за все, був росіянином. Середню освіту здобув у Саратовському об'єднаному середньому механіко- та хіміко-технічному училищі, яке закінчив у травні 1909 р. (переважно з «четвірками») (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 2).

Першого липня 1909 р. О. Попов надіслав заяву з проханням про зарахування до Київського комерційного інституту, що було задоволено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 1). Весь період навчання в інституті, як свідчать документи, він також належав до числа матеріально незабезпечених студентів. Наприклад, уже влітку 1910 р., тобто наприкінці першого курсу, О. Попов намагався влаштуватися вчителем «до однієї з ремісничих шкіл Казанського учбового округу» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 10), тобто планував провести літні канікули на батьківщині, займаючись підробітками. А 12 жовтня 1911 р. прохав про відтермінування із внесення плати за навчання до 15.11.1911 р. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 12). Однак 16.11.1911 р. О. Попов знов прохав про продовження відтермінування із внесення плати за навчання або про цілковите звільнення від неї (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 13). Останнє пояснювалось «бідністю та складним матеріальним становищем» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 16) і конкретизувалось у супровідному бланку наступними викладками: заробітку «у теперішній час» не мав; отримував від батька і заробляв влітку «по 25 крб. на місяць»; але при цьому витрачав «разом із дружиною» щомісяця 10 крб. на оренду квартири і ще 10 крб. «за обід у дворі того ж будинку» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 140). Пізніше О. Попов, знов прохаючи про поступки в питанні сплати за навчання, деталізував інформацію про своє матеріальне становище: отримував від батька щомісяця 25 крб. («на двох із дружиною») і що, як і раніше, не мав ніякого підробітку та знизив витрати на харчування з 10 до 7,5–8 крб. на місяць, харчуючись вже в ідальні Товариства швидкої допомоги нужденним студентам (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 139), оскільки вартість харчування у ній була меншою, аніж у приватних осіб. Незабаром Попов порушив клопотання про надання субсидії і перед В'ятською губернською земською управою (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 19). Одночасно О. Попов клопотався і про отримання відтермінування від призову до армії, що було задоволено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 21, 22). У жовтні 1912 р. О. Попов знову прохав правління інституту про надання позики для сплати за навчання, оскільки зовсім «не мав засобів, аби внести плату за навчання» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 30).

5 листопада 1913 р. О. Попов прохав надати відпустку до січня 1914 р. у зв'язку зі смертю батька та необхідністю зайнятися закриттям справ останнього та «з'ясуванням свого матеріального становища» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177,

арк. 42). Закономірно, що ця подія ще більше похитнула його матеріальне становище. Тож О. Попов продовжив пошуки підробітків. Наприклад, у лютому 1914 р. він намагався влаштуватися на роботу до Києво-Подільського управління землеробства та державних маєтностей (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 44).

Початок Першої світової війни одразу ж позначився на долі О. Попова. Вже 2 серпня 1914 р. він написав (із Гайсина Подільської губернії) до канцелярії інституту листа, в якому повідомив, що був «призваний як ратник ополчення до виконання військового обов'язку у місцевості, яка підлягала мобілізації» та «був зарахований простим рядовим» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 52). При цьому надана інститутом відстрочка від призову була визнана недійсною. Тому О. Попов прохав інститут «з'ясувати мені моє становище» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 52 зв.). А оскільки на той час він уже завершив курс навчання в інституті, то для уникнення мобілізації вже у вересні 1914 р. заявив про бажання вступати на навчання до Київського військового училища (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 61). Це слід розглядати як типovu для тогочасного студентства форму відтягування моменту потрапляння на фронт (Чуткий, А., 2018, с. 120–126). Це проявилось і в тому, що лише в листопаді 1914 р. Попов конкретизував своє рішення вступу до «київського військового училища», зупинившись на Другому київському військовому училищі (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 63), що теж показово і підтверджує справжню мету цієї акції – вступити куди завгодно, аби тільки уникнути потрапляння на фронт.

Наприкінці лютого 1918 р. О. Попов звертався з Гайсина до канцелярії Київського комерційного інституту з проханням виготовити дублікат залікового свідоцтва, оскільки всі свої документи він втратив під час військової кампанії в Румунії. При цьому зазначив, що «весь час перебував у діючій армії ... у повітроплавному загоні в останній час при 4-му Сибірському корпусі» і зазначив своєю адресою м. Гайсин Подільської губернії (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 67). Це прохання було повторене 1 квітня 1918 р. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 137). А 1 травня 1918 р. Попов знову писав із Гайсина до інституту з проханням надіслати дублікати своїх документів, оскільки їх так і не отримав (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 69). У цих випадках він підписувався як «громадянин Попов», що різнилось від властивого для дореволюційних часів формату взаємин; а також датував свої листи старим і новим стилем (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 177, арк. 67, 69, 137) що засвідчу-

вало вплив нових реалій на життя загалу. На цьому його особова справа в архіві інституту уривається.

У 1909 р. на навчання до Київського комерційного інституту вступив ще один виявлений член Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту, що був його секретарем у 1912–1913 навчальному році, – Андрій Лисенко. Він, як видно з копії метрики, народився 17 жовтня 1887 р. на Кубані в родині православного сільського священика (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 120 зв.). Враховуючи регіон походження та навіть прізвище, припускаємо його належність до осіб, котрі мали українське походження. Середню освіту А. Лисенко здобув у Ставропольській духовній семінарії, яку закінчив у 1909 р. при оцінках «3», «4» та «5» (як видно із копії атестату) (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 2–2 зв.).

У липні 1909 р. А. Лисенко подав заяву про вступ на економічне відділення Київського комерційного інституту і був зарахований дійсним слухачем (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 1). Вже у березні 1910 р. А. Лисенко звернувся до керівництва інституту з проханням про відстрочку від військового призову (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 8), що було повторене і в січні 1913 р. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 23). Тобто бажання служити на благо імперії, а отже, переривати навчання, він не мав.

А. Лисенко, як і решта досліджуваних членів Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту, належав до матеріально незабезпечених осіб. Наприклад, у лютому 1912 р. він прохав про відстрочку із внесення частини плати за навчання, що було задоволено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 13). Аналогічне прохання було повторене й у квітні 1912 р. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 14). А у вересні 1912 р. А. Лисенко прохав уже про надання безвідсоткової позики для сплати за навчання, що було задоволено лише у розмірі 20 руб. із 50 крб. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 15). При цьому в супровідному бланку він повідомляв, що його місячні витрати становлять 20 руб., з яких 7,5 руб. йшло на оплату орендованої квартири і ще 4,5 руб. – на харчування; а єдиним джерелом отримання коштів назвав їх надходження від рідних у розмірі 20 руб. на місяць (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 170).

У вересні 1913 р. А. Лисенко подав до інституту довідку від лікаря про те, що «страждає особливо розвиненим недокрів'ям, що супроводжується головними болями, внаслідок чого ... потребує відпочинку від занять та лікування» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 30). Спираючись на цю довідку, він прохав про академічну відпустку на один рік (до 1.09.1914 р.), що було задово-

лено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 32). Зазначу, що така хвороба була пов'язана також і з матеріальним положенням хворого, оскільки зумовлювалась поганим раціоном харчування. Відповідно, його тяжке матеріальне становище було реальним фактом.

Початок Першої світової війни позначився і на долі А. Лисенка: задля уникнення мобілізації він негайно відновив навчання, а його «патріотизм» до імперії в умовах початку війни виявився в черговому проханні про відтермінування від військового призову (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 43). Зазначу, що у вересні 1915 р. А. Лисенко вже працював помічником «з евакуації та збереження племінної худоби з місцевостей Південно-Західного фронту» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 54), що також слугувало підставою для його звільнення від мобілізації і було поширеною серед тогочасної молоді формою уникнення потрапляння на фронт (Чуткий, А., 2018, с. 120–126). У цьому контексті потрібно розглядати і його бажання вступити у 1916 р. до Оренбурзького козацького військового училища (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 62 зв.). Тобто, він застосовував всі відомі тогочасній молоді «схеми» уникнення мобілізації, що доводить, настільки сильно він не бажав воювати за Російську імперію. А отже, справжній його патріотизм до неї перебував на «нульовому» рівні, являючи яскравий приклад включення до проурядових організацій виключно задля власного зиску. Це й пояснює той факт, що такі численні напередодні Першої світової війни провладні організації (що виступали «за царя і отечество») не виступили на захист старого ладу в момент повалення монархії.

Про те, що в умовах війни А. Лисенко жив власними нагальними проблемами і жодним чином не «думав про державу», свідчить і той факт, що в червні 1915 р. (тобто у розпал бойових дій, що склались не на користь Російської імперії) він звернувся до директора інституту з проханням надіслати посвідчення про відсутність перешкод для вступу до шлюбу із зазначенням, що сама церемонія відбудеться 5.07.1915 р. у станиці Лабинській Кубанської області (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 48), що було задоволено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 51). З подальших документів довідуємось про те, що його дружина була слухачкою Вищих жіночих курсів (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 56). Незабаром А. Лисенко прохав про відпустку «на поточний осінній семестр» посилаючись на роботу в структурах, що працювали на армію (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 56). Спираючись на це, а також на перебування його дружини в Києві, Лисенко вважав за

недоцільне переїздити до Саратова (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 56), куди тоді евакуювався Київський комерційний інститут.

Наприкінці вересня 1916 р., тобто одразу після повернення інституту з евакуації до Києва, А. Лисенку було видане тимчасове свідоцтво про закінчення повного курсу навчання (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 65). Дипломну роботу, що була схвалена професором П. Р. Сльозкіним, А. Лисенко виконав на тему «Тваринництво Південно-Західного краю» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 138, арк. 88), тобто вона відповідала тій діяльності, яку він здійснював на вище зазначеній посаді помічника «з евакуації та збереження племінної худоби з місцевостей Південно-Західного фронту», яку він обіймав із 1915 р. Також не зрозуміло, чи А. Лисенко склав випускні іспити, оскільки в його особовій справі в архіві інституту відсутня копія диплому. Але, враховуючи подальші революційні зміни, можна припускати, що він вирішив залишити інститут, де він був знаний як адепт академічного руху, оскільки це за нової влади могло стати підставою для репресій.

У 1909 р. на навчання до Київського комерційного інституту вступив ще один виявлений представник Академічного союзу цього вишу Володимир Юнаков (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 4185, арк. 20). Зазначу, що станом на 1909 р. його батько був співвласником торгової фірми, яка займалася продажем текстильної продукції (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 4185, арк. 24). Саме тому В. Юнаков був єдиним із виявлених членів Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту, котрий не мав матеріальних проблем. Тож він жодного разу не звернувся з проханнями матеріального характеру до керівництва вишу.

Як слідує з документів із його особової справи, що виявлена в архіві комерційного інституту, В. Юнаков народився 13 липня 1887 р. у с. Вільшанки Обоянського повіту Курської губернії в православній дворянській родині (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 4185, арк. 9), а отже, за національністю міг бути росіянином. При цьому його батько набув особисте дворянство відносно недавно, а дід був православним священиком (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 4185, арк. 27). Вочевидь, у зв'язку із цим середню освіту В. Юнаков здобув у Курській духовній семінарії, яку закінчив у 1909 р. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 4185, арк. 29). Навесні 1914 р. В. Юнаков, котрий закінчував навчання в інституті, виявив бажання пройти військову службу на правах вільновизначеної особи і в червні 1914 р. мав прибути для проходження медкомісії за міс-

цем проживання – до м. Обоянь Курської губернії (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 4185, арк. 2–4). Проте такий крок був обумовленим тим, що він уже не міг розраховувати на жодне відтермінування від призову, як слідує з пояснення повітового з військової повинності присутствія за місцем його проживання (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 4185, арк. 14–14 зв.).

Оскільки на цьому особова справа В. Юнакова в архіві інституту припиняється й сама вона зберігається в описі справ студентів, котрі вибули, не скінчивши повного курсу навчання, то це означає, що він не склав випускних іспитів і не захистив дипломної роботи, а тому і не отримав диплом про закінчення інституту. Це було широко поширеним явищем у ті часи та пояснювалось постійним ускладненням соціально-економічної та політичної ситуації в країні внаслідок Першої світової війни та подальших революційних потрясінь. Останній (у хронологічному відношенні) документ із особової справи В. Юнакова – це його звернення до інституту, отримане в Києві наприкінці березня 1918 р., яке містить прохання надіслати посвідчення про його навчання в цьому виші (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 3, спр. 4185, арк. 1).

Наступний представник осередку академістів у Київському комерційному інституті (і його голова у 1912–1913 навчальному році) є особливо колоритною постаттю. Це Михайло Хоменко. Він народився в 1886 р. у Києві в родині селянина, що походив із с. Озеряни Козелецького повіту Чернігівської губернії (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 67). Це у поєднанні з його прізвищем дозволяє зараховувати М. Хоменка до представників українського етносу. Показово, що якщо його батько зазначений як православний, то мати «лютеранського віросповідання» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 67). А, як відомо, поширення протестантизму на українських землях, підвладних Російській імперії, характеризувало (окрім вихідців із відповідних держав) головне українців, тобто це додатково підкріплює припущення про українське походження цієї особи.

Середню освіту М. Хоменко здобув у Київському художньому училищі, яке закінчив 4 червня 1910 р. (з оцінками «3» та «4») (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 3) і майже одночасно (17 червня 1910 р.) подав заяву про вступ на економічне відділення Київського комерційного інституту (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 1). Невдовзі після зарахування до числестудентів він прохав про надання відтермінування від відбукання військового обов'язку, що було задоволено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 5, 12). Зазначу, що на початку 1914 р. М. Хоменко порушив питання про продовження відтермінування

від призову, яке знову задовольнили (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 16, 17). Отже, і тут можна вести мову про доволі відносний «патріотизм», який більш правильно розглядати як спосіб отримати максимальний зиск для себе від участі у проурядових організаціях, але без «акцій самопожертви» заради інтересів імперії.

У матеріальному становищі М. Хоменко під час навчання в інституті особливо не бідував. Тобто певні ускладнення зі сплатою за навчання в нього були, але незначного «масштабу». Наприклад, восени 1911 р. він прохав про дозвіл сплатити за навчання в поточному семестрі 40 з 50 крб., а решту – навесні наступного року, що було задоволено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 69). У квітні 1913 р. Хоменко прохав директора інституту про відстрочення внесенням плати за навчання (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 13). А наприкінці навчання прохав про позику «у розмірі 25–20 крб.» із зазначенням, що «за всі попередні 7 семестрів я заплатив акуратно не отримуючи жодної позики чи допомоги» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 74). Враховуючи той факт, що М. Хоменко походив із селянської родини, яка навряд чи могла б надати суттєву матеріальну допомогу, і водночас його приналежність до лідерів академістів Київського комерційного інституту, можемо припускати, що це пояснювалось певним його субсидуванням з боку правого руху, а точніше – урядових кіл, що стояли за цим рухом.

Особова справа М. Хоменка містить і матеріали, що пов'язані з його участю в академічному русі. 8 березня 1912 р. М. Хоменко звернувся до директора інституту з проханням надати йому відпустку «для участі в академічному з'їзді» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 9). У вересні 1912 р., а потім у грудні 1913 р., він знову прохав про дозвіл на поїздки до Петербургу (терміном на один місяць), що також було задоволено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 70, 72). Можна припускати, що й ці вояжі до столиці Російської імперії були обумовлені його активною участю в академічному русі та оплачувались відповідними колами. Не забуваймо й вищезгадану історію з подарунком йому фото імператора та спадкоємця престолу – цим він виділявся на фоні пересічних членів академічного руху, що мало засвідчити його належність до його лідерів (у межах «свого» навчального закладу).

21 вересня 1914 р. викладач Київського комерційного інституту О. Русов дав позитивний відгук на його дипломну роботу «Зростання та розвиток цукробурякової промисловості в Курській губернії» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 21). У цей час він завершив повний курс нав-

чання в інституті (іспити з більшості предметів склав на «3» та «4»), про що отримав тимчасове посвідчення (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 230, арк. 25, 38), яке можна було обміняти на диплом після складання випускних іспитів. Але копії самого диплому в його особовій справі в архіві інституту немає і сама справа на цьому припиняється.

Останній (за часом вступу до Київського комерційного інституту) представник Академічного союзу студентів цього вишу, особову справу якого вдалось виявити, Олексій Лебедев, народився 31 березня 1891 р. у родині сільського священика з Симбірської губернії (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 4603, арк. 15–16), тобто, скоріш за все, належав до російського етносу. Середню освіту здобув у Симбірському духовному училищі, в якому навчався з 1906 по 1910 р. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 4603, арк. 13).

У січні 1911 р. О. Лебедев подав заяву про зарахування на економічне відділення Київського комерційного інституту, що було задоволено (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 4603, арк. 21). Таким чином, він приєднався до Академічного союзу буквально одразу ж після вступу до Київського комерційного інституту. Враховуючи те, що мала бути якась причина такого кроку, то найбільш вірогідною є матеріальна скрута і, як результат, – розрахунок її вирішення шляхом участі в проурядових організаціях.

Матеріальна скрута О. Лебедева у студентські роки засвідчується документально. Наприклад, уже у вересні 1912 р., тобто на другому році перебування в інституті, він прохав про списання заборгованості та звільнення від плати за навчання в поточному семестрі. При цьому пояснив, що це прохання зумовлено тим, що єдиним джерелом отримання коштів є їх надсилання батьком, котрий обтяжений великою родиною і тепер не в змозі допомагати (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 4603, арк. 31) і про бідність якого було подано довідку і по духовному відомству (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 4603, арк. 33). У супровідному бланку О. Лебедев зазначив, що власних заробітків не мав, за кімнату платив 6 руб. на місяць і ще 4,5 крб. – за обід в університетській їдальні, а сумарні місячні витрати складали 14 рукрб. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 4603, арк. 32), тобто зводились до витрат на житло та харчування й були вкрай мізерними. На початку 1914 р. матеріальні питання продовжували турбувати О. Лебедева (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 4603, арк. 35). Отже, участь в академічному русі на практиці мало поліпшила його матеріальне становище, що й було одним із чинників швидкого відходу від нього осіб «не ідейних» за першої складної ситуації.

28 червня 1914 р., тобто у день вбивства ерцгерцога Франца Фердинанда, що також показово, О. Лебедєв подав директору інституту прохання про порушення клопотання щодо відтермінування від військового призову (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 4603, арк. 36). Проте це, вочевидь, не було реалізовано. Принаймні, останній документ з особової справи О. Лебедєва – це його заява правлінню вишу, що датована 18 січня 1921 р. Вона містить прохання відновитись у числі студентів із зазначенням, що він перебував «на військовій службі у Симбірській губернії» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 4603, арк. 12). При цьому Лебедєв пояснював, що «досі завершити навчання не міг у зв'язку із війною з Німеччиною та революцією» (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 4603, арк. 12 зв.). Зазначу, що на той час виш уже пів року як змінив свою назву на Інститут народного господарства (Чуткий, А., 2013, с. 354–356). Тож це дозволяє робити висновок про те, що О. Лебедєв не мав інформації про події у Києві (називаючи інститут «по-старому» комерційним), а отже, весь цей час перебував десь у російській глибинці. Так в означенні подій тодішнього життя – Першої світової війни та більшовицького перевороту – він застосував властиві для більшовицької пропаганди позначення. Це дозволяє припустити, що він, в умовах боротьби за владу в Росії після повалення монархії, полишив промонархічний табір і перейшов на бік більшовиків. Це було доволі типовим для багатьох росіян і свідчило, що вони віддавали однозначну перевагу саме загальноросійським силам і це, у свою чергу, дозволяє кваліфікувати національне забарвлення ідеології цих сил, попри всі їхні гасла.

Висновки. Аналіз виявлених архівних матеріалів, пов'язаних із діяльністю в стінах Київського комерційного інституту Академічного союзу його студентів та окремих осіб причетних до його створення та діяльності у 1911–1913 рр., дозволяє зробити низку висновків.

Об'єднувальним фактором практично всіх належних до цієї організації осіб є бідність. А отже, цей чинник можна розглядати як один із мотивів вступу молодих осіб до правих організацій. Проте це був вибір не всіх матеріально не забезпечених студентів (оскільки такі все більше переважали в студентському середовищі початку ХХ ст.), а лише певної їх частини, котрі покращення свого становища пов'язували з орієнтацією на імперську владу. Тобто з допомогою участі в проурядових організаціях академічного руху ця частина студентства сподівалася вирішити свої матеріальні проблеми, адже ж влада щедро спонсорувала праві організації. Відповідно, їхня «любов» до імперії була меркантильною, що підтверджується й то-

тальним для всіх цих осіб небажанням відбувати військову службу, особливо ж із початком Першої світової війни. Зазначу, що масовість цього явища (небажання йти до діючої армії) була одним із чинників розвалу Російської імперії. Адже імперія виявилась неготовою до цього, оскільки значна кількість членів у проурядових організаціях створила у владних кіл ілюзію цілковитої підтримки своєї політики загалом. Але остання розвіялась за першого ж серйозного виклику, що в принципі характеризувало всі імперії в момент їхнього вмирання. При цьому небажання воювати характеризувало як представників пригноблених етносів (Чуткий, А., 2018, сс. 120–126), так і етнічних росіян (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 7, спр. 73, арк. 24, 25; оп. 5, спр. 8159, арк. 12; оп. 7, спр. 66, арк. 28, 48 та ін.).

Сама ж матеріальна незабезпеченість була рисою, що об'єднувала більшість студентів. Цей висновок, отриманий на підставі аналізу наведених у цій публікації справ (та ще багатьох інших досліджених мною архівних справ студентів початку ХХ ст.) підтверджує як студентська анкета, проведена в Києві 1913 р. (Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 9, ч. II, арк. 20) та інші численні архівні матеріали, так і стара та модерна історіографія (Яковлев, В. 1972; Щетинина, Г., 1987; Іванов, А., 1999; 2001; 2002; 2004; Кругляк, М., 2011; 2012; 2015; Посохов, І., 2013; Диса, К., Бетлій, О., 2016 та ін.) і може розглядатись як фактор, що зумовлював включеність студентства до всіх політичних сил, оскільки через активну позицію вони розраховували на зміну ситуації на свою користь. При чому юнацький радикалізм закономірно ставив їх на вістря політичної боротьби, робив передовою (і найбільш дієвою) силою різних політичних рухів.

Отже, бідність породжувала політичну активність і радикалізм у молоді. І це особливо наочно проявлялось саме в межах студентського середовища, оскільки ці особи мали більші знання (що посилювало і їхні амбіції) і водночас більшу свободу дій унаслідок відірваності від батьківських домівок та специфіки самої студентської корпорації. Вочевидь, впливав на це й набутий у вищій школі досвід самоорганізації в різних студентських організаціях (земляцтвах, гуртках за інтересами тощо), що підтверджує й наявність у їхньому середовищі особливого корпоративного духу, хай вони й конфліктували на ґрунті відмінних політичних та інших вподобань. Цей висновок доречний і для сучасності та має слугувати вказівником для дій влади задля поліпшення становища студентства й системи вищої освіти загалом, аби вони працювали на конструктивний розвиток держави, оскільки має існувати чітке усвідомлення того, що належні до вищої школи особи характеризуються особливим духом корпоративної організації, який робить

їх добре організованою, а отже, й швидко готовою до різних дій силою. Відповідно, успіх політичної боротьби значною мірою залежатиме й від того, на чиєму боці опиниться активна більшість із-поміж цих осіб. А це вже надає історичним студіям не просто актуальності, але конкретного прикладного значення: в контексті прогнозування й моделювання майбутніх перспектив політичного життя в Україні за умов різних сценаріїв політики щодо вищої школи загалом і студентства зокрема.

У випадку ж досліджуваних студентів-академістів наочним є висновок про те, що матеріальна скрута доповнювалась завищеними амбіціями при переважно невисокому рівні успішності в навчанні. Це вело до спрямування в цей рух осіб безпринципних, що й робило таких adeptів нестійкими. Тобто вони значною мірою шукали зовнішніх засобів для задоволення своїх амбіцій (чи принаймні створення ілюзії цього), що найбільше і найшвидше могли надати саме ура-патріотичні організації. Відповідно, останні й поповнювались не так ідейно переконаними кадрами, як різними пристосуванцями, що маргіналізувало сам цей рух, а в разі серйозних викликів могло звести його нанівець. Все це було наочно засвідчено подіями Першої світової війни, коли молодь масово відмовлялась воювати за інтереси держави і шукала різних шляхів для уникнення мобілізації, що згодом штовхнуло її в обійми більшовиків як найбільш активних поширювачів постулату «про мир» замість гасла правих сил «про війну до переможного кінця». А отже, «мільйонні ряди» членів провладних організацій Російської імперії випарувались. Відповідно, з теми мікроісторичної ми виходимо на макроісторію і пояснення загальних тенденцій через одиничні, але конкретні історичні факти. Це тим більш вірогідно, оскільки вони є результатом вивчення осіб «середньостатистичних», що в силу цього відображають загальну ситуацію в суспільстві навіть і за незначної кількості досліджуваних осіб.

Так само з мікро- на макроісторичний рівень виходимо, роблячи висновки щодо етно-соціального «обличчя» послідовників академічного руху. В етнічному відношенні до цієї організації тягнулись у першу чергу вихідці з метрополії, тобто з власне російських губерній імперії Романових; а якщо вести мову про їхнє соціальне коріння – то переважно вихідці з православного духовенства та низки маргінальних груп. А отже, їхня роль як «п'ятої колони» (так само, як і православного духовенства, вихідцями з якого виявилось чимало adeptів цього руху) є безсумнівною, що водночас підтверджує оцінку Російської Православної Церкви як вірного союзника монархії. При цьому їх ура-патріотизм в Україні мав лише зрости,

оскільки вони опинились у відмінній етнічній стихії з власною історією, культурою та традиціями, що тільки загостило національні почуття цих росіян. Їхнє неприйняття неросійської влади засвідчувалось навіть тим, що вихідці з Росії (у період Української революції 1917–1921 рр.) зазвичай отримували дипломи за панування у Києві більшовиків або білих, тоді як учасники українського національно-визвольного руху – за Центральної Ради, Гетьманату чи Директорії УНР.

Однак поряд із росіянами у складі не просто звичайних членів, але ініціаторів утворення та керівників Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту зустрічаємо також одного вихідця з Білорусі й, вочевидь, білоруса за національністю, а також двох українців. Враховуючи той факт, що з-поміж восьми архівних справ осіб, причетних до діяльності цієї організації, росіян було п'ятеро, тоді як українців – двоє і ще один був вочевидь білорусом, то така пропорція (хоча й неповно відображає весь склад Академічного союзу), показує значно більшу частку українців і білорусів у його активі, аніж співвідношення українців і росіян у Російській імперії на початку ХХ ст. Це дозволяє вести мову про активне втягування вихідців із цих двох пригноблених народів до складу де-факто провладного російського руху, що засвідчується й модерними дослідженнями, хоча в них не завжди акцентується увага на етнічному походженні його adeptів в Україні (Кальченко, Т., 2008).

Така тенденція закономірно посилювала прив'язку відповідних країн до метрополії, що обумовило їхнє збереження у її складі (хоча остання й модифікувалася з Російської імперії на СРСР), навіть попри спроби визвольних змагань у цих країнах на початку ХХ ст. І це цілком закономірно: адже ж коли у середовищі підкорених виникає потужна «п'ята колони», то вони залишаються міцно прив'язаними до своїх підкорювачів. Для прикладу – з-поміж adeptів академічного руху не виявлено поляків (яких було багато серед студентів Київського комерційного інституту) й одночасно маємо приклад Польщі, яка, попри посилене пригноблення і жорстоке придушення двох спроб відновлення своєї незалежності у ХІХ ст., змогла відродити свою незалежність на початку ХХ ст., коли поразкою закінчились визвольні змагання України та Білорусії. Таким чином, бачимо прямий зв'язок між кількістю готових до колабораціонізму представників кожного конкретно взятого етносу та його перспективами на незалежне політичне життя.

Що ж до самого Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту, то, як було показано, він кардинально вирізнявся з-поміж усіх інших студентських організацій цього вишу своїми

претензіями на особливий статус і навіть перебиранням на себе функцій керівництва інституту, що теж опосередковано засвідчувало як його підтримку з боку тогочасної російської влади, так і її справді імперську сутність. У цьому він був тотожний іншим аналогічним організаціям, зокрема в університеті Св. Володимира. Проте такий виклик корпоративним нормам поведінки закономірно ставив послідовників академічного руху особі від решти студентства. А це робило їх своєрідними зрадниками студентської корпорації у сприйнятті студентської маси та, як наслідок, – породжувало глибоку відразу до них у решти студентства, що відобразилось і в численних та добре відомих спогадах про студентське життя початку ХХ ст. І цей висновок потребує спеціального дослідження для пояснення оформлення та самої суті корпоративного духу в тогочасному студентстві.

Також було засвідчено значну міру популізму, властиву для організацій проімперського спрямування. Наприклад, розходження між обіцянками дбати про інтереси мас та реальними діями у випадку Академічного союзу студентів Київського комерційного інституту виявилось у тому, що, наголошуючи на особливій турботі щодо спрямування студентів на шлях освіти, ця організація навіть не мала у складі свого правління осіб, котрі б відповідали за цей напрям і які водночас були в інших студентських організаціях цього вишу. Так само дорівнювала нулю й діяльність Академічного со-

юзу студентів Київського комерційного інституту, що спрямовувалась на благо студентства цього вишу. Відповідно, реальним покликанням цього Академічного союзу (як і інших аналогічних організацій) було відтягнення студентства від участі в антиурядових рухах і заходах та створення додаткової підтримки влади в студентському середовищі.

Таким чином, через дослідження академічного руху початку ХХ ст. можна здійснити реконструкцію шляхів і способів поширення та самого масштабу цього руху в межах тогочасної України, що до певної міри дозволяє пояснити причини подальших політичних подій на українських теренах, зокрема й поразку Української революції 1917–1921 рр. Але особливо цінними такі дослідження є для реконструкції загальної схеми колабораціонізму в історії України, що необхідно для розробки ефективної моделі запобігання цьому явищу та боротьби із ним – через чіткий показ розходження в діях таких організацій між словом і ділом, тобто що це – голий популізм без реальної турботи про маси. Враховуючи ж особливу актуальність цієї теми для вироблення дієвих засобів характеристики та показу згубності таких організацій для блага населення України, вона вимагає подальшої роботи з її вивчення. Також це дослідження сприяє подальшому поглибленню дискурсу з історії вищої школи і зокрема студентства, що, у свою чергу, є складовою більш широкої і важливої (внаслідок особливої епохальності) теми – історії України початку ХХ ст.

Бібліографічні посилання

Державний архів м. Києва, ф. 153. Київський комерційний інститут.

Алексеев, С. А. (сост.), Попов, Н. Н. (ред.), 1990. *Революция на Украине по материалам белых. Репринтное воспроизведение издания 1930 г.* Киев : Политиздат Украины, 438 с.

Величенко, С., 2017. *Імперіалізм і націоналізм по-червоному: українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918–1925)*. Львів : Український католицький університет, 376 с.

Диса, К., Бетлій, О., Мартинюк, О. (Ред.), 2016. *Живучи в модерному місті : Київ кінця ХІХ – середини ХХ ст.* Київ: Дух і Літера, 328 с.

Друг, О. М., Малаков, Д. В., 2004. *Особняки Киева*. Київ : Кий, 823 с.

Иванов, А. Е., 1991. *Высшая школа России в конце XIX – начале XX века*. Москва : Институт истории АН СССР, 392 с.

Иванов, А. Е., 1977. Первая русская революция и профессура высших учебных заведений. Всероссийский академический союз : идеология, политическая деятельность. *Вопросы социально-экономического развития и революционного движения в России. Сборник трудов*, вып. 48, с. 102–120.

Иванов, А. Е., 1984. Студенты России накануне первой российской революции. Социально-политический облик. *Революционное движение демократической интеллигенции России в период империализма: сб. науч. трудов*. Москва, с. 111–130.

Иванов, А. Е., 1999. *Студенчество России конца XIX – начала XX века. Социально-историческая судьба*. Москва : Росспэн, 394 с.

Иванов, А. Е., 2002. Студенческая «самопомощь» в высшей школе Российской империи конец XIX – начало XX в. *Отечественная история*, 4, с. 35–50.

Иванов, А. Е., 2004. *Студенческая корпорация России конца XIX – начала XX века : опыт культурной и политической самоорганизации*. Москва : Новый хронограф, 408 с.

Иванов, А. Е., 1995. Университетская политика царского правительства накануне революции 1905–1907 годов. *Отечественная история*, 6, с. 93–105.

Кальченко, Т. В., 2008. *Киевский клуб русских националистов*. Киев: Киевские ведомости, 416 с.

Кудрицкий, А. В. (ред.), 1985. *Киев. Энциклопедический справочник*. Киев : Украинская Советская Энциклопедия, 760 с.

Кириянов, Ю. И. (сост.), 1998. *Правые партии. 1905–1917. Документы и материалы*, (т. 1, 2). Москва : РОССПЭН, 720 с., 815 с.

Ковтуненко, М. К., 2014. Движение правого академизма в Императорском Новороссийском университете в начале XX в. *Вестник Московского государственного областного университета (Электронный журнал)*, 1, с. 1–8.

Короткий, В. А., Ульяновский, В. И. (Упорядн.), 2000. *Alma mater. Университет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920*. Матеріали, документи, спогади, (Кн. 1). Київ : Прайм, 697 с.

Коцюбинский, Д. А., 2001. *Русский национализм в начале XX столетия. Рождение и гибель Всероссийского национального союза*. Москва : РОССПЭН, 528 с.

Кругляк, М., 2011. Матеріальне становище студентів підросійської України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історична панорама*. № 13. с. 7–31.

Кругляк, М., 2012. Шлюб і сім'я в житті студентів підросійської України другої половини XIX – початку XX ст. *Мандрівець*. № 5. с. 45–52.

Кругляк, М., 2015. *Життя та побут студентства підросійської України другої половини XIX – початку XX ст.* Житомир : Волинь, 464 с.

Лейкина-Свирская, В. Р., 1981. *Русская интеллигенция в 1900–1917 годах*. Москва : Мысль, 285 с.

Мартинюк, О. В., 2014. Російський націоналізм у контексті виборів до Державної Думи на Правобережжі (1906–1912): історіографічний огляд. *Сторінки історії*, Вип. 37, С. 62–85.

Омельянчук, И. В., 2006. *Черносотенное движение в Российской империи (1901–1914)*. Киев : МАУП, 744 с.

Посохов, И. С., 2013. *Студентство університетів Російської імперії XIX – початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури*. Харків : Раритети України, 275 с.

Санькова, С. М., 2006. *Русская партия в России: Образование и деятельность Всероссийского национального союза (1908–1917)*. Орел : С. В. Зенина, 370 с.

Степанов, С. А., 1992. *Черная сотня в России. 1905–1914*. Москва: АО «Росвузнаука», 329 с.

Чуткий, А. І., 2018. Вища школа Києва в умовах Першої світової війни: ставлення студентів до мобілізації як індикатор лояльності до імперії. *Гілея*, 136 (№ 9), с. 120–126.

Чуткий, А. І., 2013. *Київський комерційний інститут : витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.)*. Ніжин : Видавець Лисенко М. М., 524 с.

Шилов, Д. Н., 2001. *Государственные деятели Российской империи. Главы высших и центральных учреждений. 1802–1917. Библиографический справочник*. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 830 с.

Щетинина, Г. И., 1987. *Студенчество и революционное движение в России. Последняя четверть XIX в.* Москва : Наука, 237 с.

Яковлев, В. П., 1972. Самодержавие и российские университеты в годы реакции (1907–1911). *Вестник Ленинградского университета*. № 8. с. 42–48.

References

Derzhavnyy arkhiv m. Kyieva, f. 153. *Kyyivs'kyi komertsyynnyy instytut* [State archive of Kyiv, F. 153. Kyiv Commercial Institute]

Alekseenko, S. A. (sost.), Popov, N. N. (red.), 1990. *Revoluzija na Ukraine po materialam belych. Reprint 1930 g.* [Revolution in Ukraine based on the white movement materials. Reprinted reproduction of the 1930 edition]. Kyiv: Politisdat Ukraini, 438 p. [in Russian].

Welischko, S., 2017. *Imperialism i nazionalizm poschervonomu: ukrainska marksistska kritika rosiyskogo komunistichnogo panuvanya w Ukraine* Україні (1918–1925) [Painting Imperialism and Nationalism Red: The Ukrainian Marxist Critique of Russian Communist Rule in Ukraine (1918–1925)]. L'viv: Ukrainskiy katolyzkyi universitet, 376 p. [In Ukrainian].

Dysa, K., Betlij, O., Martyniuk, O. (ed.), 2016. *Zhyvuchy v modernomu misti: Kyiv kintsia XIX – seredyi XX st.* [Living in a modern city: Kyiv in the late 19th – middle 20th century]. Kyiv: Duh i Litera, 328 p. [In Ukrainian].

Drug, O. M. and Malakov, D. V., 2004. *Osobnjaki Kyieva* [Kyiv mansions]. Kyiv: Kiy, 823 p. [in Russian].

Iwanov, A. E., 1991. *Wichaja chkola Rossii v konze XIX – naschale XX weka* [Higher School of Russia in the late

XIX – early XX century]. Moscow: Institut istorii AN USSR, 392 p. [in Russian].

Iwanov, A. E., 1977. *Pervaya russkaya revolyzija i professura wischih uschebnich savedeniy. Wserosiyskiy akademicheskij soyus: ideologiya, politicheskaya deyatelnost* [The first Russian revolution and professorship of higher education institutions. All-Russian Academic Union: Ideology, Political Activity]. *Woprosi sozialno-ekonomicheskogo rasvitiya i revolyuzionnogo dwigeniya v Rossii* [Issues of socio-economic development and revolutionary movement in Russia]. Sbornik trudov, Wip. 48, pp. 102–120. [in Russian].

Iwanov, A. E., 1984. *Studenti Rossii nakanune pervoi rossijskoy revolyzii. Sozialno-politicheskij oblik* [Students of Russia on the eve of the first Russian revolution. Socio-political appearance]. *Revoluzionnoe dwigenie demokraticheskoy intelligenzii Rossii v period imperialism* [The revolutionary movement of the democratic intelligentsia of Russia during the imperialism period]. Sb. nausch. trudov. Moscow, pp. 111–130 [In Russian].

Iwanov, A. E., 1999. *Studencshestvo Rossii konza XIX – nacshala XX weka. Sozialno-istoricheskaja sudba* [Students of Russia in the late 19th – early 20th centuries. Socio-historical destiny]. Moscow: Rosspen, 394 p. [In Russian].

Iwanov, A. E., 2002. Studencsheskaya «samopomoch» v wichey chkolle Rossiyskoy imperii: konez XIX – naschalo XX w. [Student «self-help» in the higher school of the Russian Empire at the end of XIX – beginning of XX century]. *Oteschestvennaya istoriya* [National history], № 4, pp. 35–50. [In Russian].

Iwanov, A. E., 2004. *Studencsheskaya korporaziya Rossii konza XIX – naschala XX weka: opit kulturnoy i politicheskoy samoorganizatsii* [Student corporation of Russia at the end of XIX – beginning of XX century: experience of cultural and political self-organization]. Moscow: Noviy hronograf, 408 p. [in Russian].

Iwanov, A. E., 1995. Universitetskaya politika zarskogo pravitelstva nakanune revoluzii 1905–1907 godov [The university policy of the tsarist government before the revolution of 1905–1907]. *Oteschestvennaya istoriya* [National history], № 6, pp. 93–105. [In Russian].

Kalschenko, T. V., 2008. *Kyivskiy klub russkich natsionalistov* [Kiev club of Russian nationalists]. Kyiv : Kyivskie wedomosti, 416 p. [In Russian].

Kudrizkiy, A. W. (red.), 1985. *Kyiv. Enziklopedicheskiiy spravoschnik* [Kiev. Encyclopedic directory]. Kyiv : Ukrainskaya Sowetskaya Enziklopediya, 760 p. [in Russian].

Kirjanov, Y. I. (sost.), 1998. *Pravie partii. 1905–1917. Dokumentu i materialy* [Right parties. 1905–1917. Documents and materials]. (Vol. 1, 2). Moscow: ROSSPEN, 720 p., 815 p. [in Russian].

Kovtunen, M. K., 2014. Dvigenie pravogo akademisma v Imperatorskom Novorossiyskom universitete v naschale XX w. [The movement of right-wing academism at the Imperial Novorossiysk University in the early twentieth century]. *Westnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta (Elektronniy gurnal)* [Bulletin of Moscow State Regional University (Electronic Journal)], № 1, pp. 1–8. [in Russian].

Korotkiy, W. A., Ulyanowskiy, W. I. (Uporyad.), 2001. *Alma Mater. Universitet sw. Wladimira naperedodni ta w dobu ukrainskoi revoluzii 1917–1920. Materiali, dokumenti, spogady* [Alma mater. The University of St. Volodymyr on the eve and in the day of the Ukrainian Revolution 1917–1920. Materials, documents, guess]. (Kn. 1). Kyiv: Praym, 697 p. [In Ukrainian].

Kozyubinskiy, D. A., 2001. *Russkiy natsionalizm v naschale XX stoletija. Rogdenie i gibel Wserossiyskogo natsionalnogo sojusa* [Russian nationalism in the early XX century. Birth and death of the All-Russian National Union]. Moscow: ROSSPEN, 528 p. [in Russian].

Krugliak, M., 2011. Materialne stanovyshche studentiv pidrosiiskoi Ukrainy (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Financial condition of students of Under-Russian Ukraine (the 2nd half of the 19th – early 20th century)]. *Istorychna panorama* [Historical panorama]. № 13, pp. 7–31. [In Ukrainian].

Krugliak, M., 2012. Shliub i simia v zhytti studentiv pidrosiiskoi Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Marriage and family in the life of students of Under-Russian Ukraine of the 2nd part of the 19th – early 20th century]. *Mandrivets* [Wanderer], № 5, pp. 45–52. [In Ukrainian].

Krugliak, M., 2015. *Zhyttia ta pobut studentstva pidrosiiskoi Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* [Life and routine of students of Under-Russian Ukraine

in the 2nd part of the 19th – early 20th century]. Zhytomyr: Volyn, 464 p. [In Ukrainian].

Lejkina-Swirskaja, W. R., 1981. *Russkaja inteligentziya v 1900–1917 godah* [Russian intelligentsia in 1900–1917]. Moscow: Misl, 285 p. [In Russian].

Martynyuk, O. W., 2014. Rossijskiy natsionalizm u konteksty wiboriv do Dergavnoi Dumi na Pravoberegii (1906–1912): istoriograficheskiiy ogljad [Russian nationalism in the context of elections to the State Duma on the Right Bank (1906–1912): a historiographical review]. *Storinki istorii* [History pages], Wip. 37, pp. 62–85. [In Ukrainian].

Omelyanchuk, I. W., 2006. *Schernosotennoe dwigenie w Rossiyskoy imperii (1901–1914)* [The Black Hundred Movement in the Russian Empire (1901–1914)] Kyiv: MAUP, 744 p. [In Russian].

Posokhov, I. S., 2013. *Studentstvo universytetiv Rosiiskoi imperii XIX – pochatku XX st.: stanovlennia ta ewoliutsiya subkultury* [Students of Russian Empire universities in the 19th – early 20th century: formation and evolution of subculture]. Kharkiv: Rarytety Ukrainy, 275 p. [In Ukrainian].

Sankowa, S. M., 2006. *Russkaya partiya v Rossii: Obrasovanie i deyatelnost Wserossiyskogo natsionalnogo soyusa (1908–1917)* [The Russian Party in Russia: The Education and Activity of the All-Russian National Union (1908–1917)]. Orel: S. W. Senina, 370 p. [In Russian].

Stepanov, S. A., 1992. *Schernaya sotnya v Rossii. 1905–1914* [The Black Hundred in Russia. 1905–1914]. Moscow: AO «Rosvushnauka», 329 p. [In Russian].

Chutkyi, A. I., 2018. Wichya chkola Kyiva w umowach Perchoy switowoy wijni: stavlenya studentiv do mobilisazii yak indikator loyality do imperii [Kyiv High School in the First World War: Students' Attitude to Mobilization as an Indicator of Loyalty to the Empire]. *Gileya* [Gileya]. 136 (№ 9), pp. 120–126. [In Ukrainian].

Chutkyi, A. I., 2013. *Kyivskij komerzijnij institut: witokyu ta istoricheskiiy postup (1906–1920 rr.)* [Kyiv Commercial Institute: Origins and Historical Progress (1906–1920)]. Nigin: Lysenko M. M., 524 p. [In Ukrainian].

Chilov, D. N., 2001. Gosudarstvennie deyateli Rossiyskoy imperii. Glavu wichih i zentralnih uschregdeniy. 1802–1917. *Bibliograficheskiiy spravoschnik* [Statesmen of the Russian Empire. Heads of higher and central institutions. 1802–1917. Bibliographic reference book]. Sankt-Peterburg: Dmitriy Bulanin, 830 p. [In Russian].

Shchetinina, G. I., 1987. *Studentchestvo i ewoliutsionnoe dwizhenie v Rossii. Posledniaia chetvert XIX v.* [Students and revolutionary movement in Russia: the last quarter of the 19th century]. Moscow: Nauka, 237 p. [In Russian].

Yakovlev, V. P., 1972. Samoderzhavie i rossijskie universitety v gody reaktsii (1907–1911) [Autocracy and Russian universities in the years of reaction (1907–1911)]. *Vestnik Leningradskogo universiteta* [Bulletin of the Leningrad University]. № 8, pp. 42–48. [In Russian].